

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter...

Jahr: 1750

Kollektion: Zoologica

Werk Id: PPN369547365

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PID=PPN369547365> | LOG_0164

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

Cardamomum adcedentis, hæc autem massa luteum medium pistillum ambit. Fructus hi eduntur ad claram formandam vocem, quum per totam cantare noctem oportet.

N. B. Hujus plantæ Figura supra Tab. 59. fig. 2. reperitur delineata.

CAPUT TRIGESIMUM SECUNDUM.

Globba acris. Pannas.

Quarta Globbæ species hic exotica est, unde ejus descriptionem ex aliorum relatu proponam, ex qua tamen patet, maxime convenire cum *rubra Globba durioen*. Planta ipsa quoad caules ac folia cum ista *Globba durioene* convenit, ac fructus in simili crescunt brevi Hypophyto, paulo majores quam in *Globba durioene*, non rubri, sed pallide albi, seu flavescences, cæterum trigoni quoque, & curtis spinulis obfessi. Interna ipsorum medulla acrem & fervidum gerit saporem fere instar Zingiberis, qui etiam percipitur in fructus pelliculis, & caulis parte interna, unde nulla hujus plantæ pars cruda edi potest, sed condimento inservit, reliquum commune est cum ista *Globba*.

Nomen. Latine *Globba acris*, ab acri ejus sapore, in Macassaræ & Malaice *Pannas*, forte eandem ob rationem, denotat enim acre.

Locus. In Amboina ignota est hæc planta, sed copiose crescit in Celebe post Macassaræ in vicinis montibus, unde rustici eam in urbem deferunt, & vendunt. In Boetona etiam occurrit, ubi binæ ejus sunt species, una *Romba*, altera *Coutupi* dicta, quæ ambæ cum radicibus transplantari possunt, contra in utrisque istis regionibus vera non reperitur *Globba*.

Ufus. Baccæ totæ in frusta scinduntur, & aceto condiuntur, quod gratum est *Atsjar*. Simili quoque modo conditur interna caulium pars, ex qua folia excrescunt, quæque etiam acris est.

CAPUT TRIGESIMUM TERTIUM.

Globba silvestris. Globba utan.

Præter quatuor dictas usuales species, quædam silvestres etiam reperiuntur *Globbæ* species, parvi licet usus, has tamen hic commemorare volui, potissimum ob elegantem ipsarum formam, ac dividuntur in majorem & minorem.

Primo. *Globba silvestris* major est planta, quæ proprie *Globba utan*, ac vulgo *Lancquas lacki lacki* dicitur, h. e. *Galanga mas*. Estque maxima & altissima omnium *Lancquarum*, & *Globbarum* specierum, mixtam gerens formam *Folii mensarii*, *Galangæ*, & *Globbæ*.

Ejus radix major & crassior est quam in ulla *Galanga*, transversaliter per terram repens, sed potissimum componitur ex magnis tuberibus, quæ inferius curtis & crassis segmentis sibi adhærent, interne succosiora, minus fibrosa, ac molliora quam in *Galanga*, ac fatua, nec ullo modo aromatica, ex iis multæ dependent crassæ fibrillæ, minimum digitum crassæ, profunde in terram penetrantes, multis minoribus obductæ fibrillis. Magnum in terra format stolonem, & ubique tot emittit crassos caules, ut ingentem & densum quasi formet fruticem. Majores caules ac stiones inferius Cepaceum gerant bulbum, pugni magnitudine, qui transversali incumbit radici, atque ex eo siccum excrescit folium instar vaginæ, uti in teneris arundinibus, caules ad unam partem involvens.

Caudex ipse rectissimus est & firmus, a quatuordecim ad octodecim pedes altus, viridis, inferius binos pollices, seu infantis brachium crassus, ex rotundo planus, binis obtusis dorsis auctus, a radice sex pedes nudus, dein folia progerminant alternata, ex istis dorsis ortum ducentia, & inclinantia.

Hæc

nen staan rondom een geel middelpilaartje. Zy werden gegeten om een beldere stem te maken, als ze gebeele nagten moeten zingen.

N. B. De Figuur van deze plant wert boven op de 59. Plaat fig. 2. afgetekent gevonden.

TWEË EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

De scherpe Globba.

Het vierde geslacht van *Globba* is hier te Lande vreemd, dierhalven ik zyne beschrijving maar uit het verbaal van anderen zetten moet, waar uit blykt, dat ze meest met de roode *Globba durioen* over een komt. Het gewas van steelen en bladeren is de voornoemde *Globba durioen* gelyk, en de vruchten wassen ook aan diergelyk kort Hypophyton, wat grooter dan de voornoemde *Globba durioen*, niet rood, maar bleek-wit, of geelagtig, anderzints mede drieboekig, en met korte stekeltjes bezet. Het binnenste pit heeft een scherpen en beten smaak, bykans als Gember, den welken men ook gevoelt in de schalen van de vrugt, en het herte van de steelen, daarom men niets daar van raauw eeten kan, maar werd tot het inleggen gebruikt, de rest heeft het met de voornoemde *Globba* gemeen.

Naam. In 't Latyn *Globba acris*; van zyn scherpe smaak, op Macassar en Maleits *Pannas*; misschien om de zelve reden, want het beduidt beet.

Plaats. In Amboina is het onbekent, maar veel wast het op Celebes agter Macassar in 't naaste gebergte, van waar het de Boeren in de stad te koop brengen. Men vindt het ook op Boeton, alwaar ze twee soorten hebben, de eene *Romba*, en de andere *Coutupi* genaamt, die zig beide met de wortelen verplanten laten, daar en tegen op beide die landen heeft men de regte *Globba* niet.

Gebruik. De beziën met schel en al frydt men klein, en legt ze in azyn, 't welk een aangename *Atsjar* geeft. Op gelyke wyze werd ook ingelegt het pit uit de groote steelen, daar de bladeren aan staan, 't welk mede scherp van smaak is.

DRIË EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

De wilde Globba.

Behalven de vier voornoemde gebruikelijke geslachten heeft men nog eenige wilde soorten van *Globba*, die wel klein van gebruik zyn, evenwel heb ik ze alhier willen aanroeren, meest om haar fraaie gedaante wille, men verdeelt ze in groote en kleine.

I. *Globba silvestris* major, is de plante, dewelkemen eigentlyk *Globba utan*, in 't gemeen *Lancquas lacki lacki* noemt, dat is *Galanga mas*, de grootste en hoogste onder alle *Lancquas* en *Globbas* geslagte, dragende een gemengde fatsoen van *Folium mensarium*, *Galanga*, en *Globba*.

De wortel is grover, en dikker dan aan eenige *Galanga*, dwers in de aarde kruipende, dog zy bestaat meest uit groote bollen, dewelke beneden met korte en dikke halzen aan malkander hangen. Binnen sappiger, min dradig, en weeker dan aan de *Galanga*, slap, zonder eenige speceryagtigheid, daar aan hangen veele grove vazelingen, wel een pink dik, diep in de aarde gaande, en met veel mindere vazelingen behangen. Zy maakt een groote stoel in de aarde, en schiet overal zoo veele dikke steelen uit, dat het een grooten en digten struik maakt. De hoofdsteelelen of stammen hebben beneden een ajuinagtigen bol, zoo groot als een vuist, dewelke op de dwerswortel rust, en uit dezelve een droog blad als een schede, gelyk de jonge Bamboesen hebben, den stam aan eene zyde bekleedende.

Den stam zelfs is zeer regt en styf, van veertien tot agttien voeten hoog, gras-groen, beneden twee duimen of een kinds arm dik, uit den ronden wat plat, met twee stompe ruggen, van de wortel wel zes voeten bloot. Daar na beginnen de bladeren verwisselt boven malkander, uit de voornoemde ruggen ontspringende, en na malkander gekeert.

Deze

Hæc similia sunt *Folio mensarii*, tres pedes longa, ultra binas palmas lata, inferius crasso rotundo nervo aucta, qui ipsi folio adcumbere videtur, ac superne angustum format canalem, estque porro folium tenue, glabrum, multis parallelis venulis transversalibus per-textum, quæ prope oras sursum incurvantur, & in superiore folii parte subtilia formant dorfa, in inferiore autem subtiles sulcos, juxta quos folium facile etiam finditur instar *Musæ folii*.

Suprema caudicis pars terminatur in alium caulem, tres spithamas longum, ac pennam crassum, in articulos distinctum, quorum quivis nodus angustum gerit folium *Cymbæ forme*, superne excavatum coloris obscure rubentis.

Inferiores articuli ipso destituuntur, in cæteris planum reperitur germen, binos digiti articulos longum, inferius glabrum, superius rugosum, seu squamosum, & in summo floris rubri gerit formam, sed non ample aperti, in posteriore hujus squamosi germinis parte verus excrescit fructus simplex, raro geminus, & erectus, magnitudine ovi columbini, aliquando parum trigonus, rubens, ac superius emarcidum & incurvum sustinens florem, qui nunquam decedit.

Sub exteriori molli putamine gleba reperitur ex tribus segmentis composita, quorum quodvis nigra grana compressa instar *Globbarum* continet, sicca, mucosa, & flava farina conspersa, saporis ingrati.

Nomen. Latine *Globba silvestris major*, five *Galanga mas*; Malaice *Globba utan besaar*, seu *Lancquas lacki lacki*; Amboinenses confundunt eam cum præcedenti, & vocant *Annipa waccan majus*, quod nomen commune est cum *Bangle Malacca*; Javanice *Pacolang*; Macassarice *Catimban*, commune nomen cum præcedenti *Globba uviformi*.

Locus. Crescit ad oras levium silvarum, & ad pedes montium anteriorum, tam in Amboina quam in Celebes.

Ufus ejus nullus notus est, nisi quod folia integra fumantur, & supra ignem calefaciant, ut lentescant, quibus *Oryza cocta* impingitur forma oblongorum pulvinarium, quæ *Pali pali* vocantur, & qualia venalia prostant.

Secundo. *Globba silvestris minor*, five *florida*, modo crescendo cum præcedenti maxime convenit, excepto quod ejus folia sunt magis vaga & angustiora, illis vulgaris *Globbæ* similia, sed inferius acutiora sunt, ac proinde cum illis *Folii mensarii angustifolii* conveniunt, quod Amboinice *Ribut* vocatur. Primarius caulis ulterius adscendit, binos tresve pedes longus & aphyllus. Huic insident copiosi oblongi flores, oblique supra sese invicem, more *Hyacinthorum*, formati ex multis angustis petalis, intricatis & circinnatis, coloris ruffi, lutei, & albi.

Nullos profert, quantum novi, fructus, neque ex floribus neque ex radice. Raro obcurrit in solitariis filvis. Inferior caulis pars in magna specie tam firma ac solida est, ut pro baculis ambulatoriis adhiberi possit, sed superior pars præsertim tenerorum caulium molle & album gerit cor instar *Palmarum medullæ*, quo omnes fere incolæ ad Sajor utuntur, sed Amboinensibus nostris id ignotum est.

Vocavi eam *Globbam silvestrem floridam*, quum nil nisi raros proferat fructus, nullum habet usum, nisi qui supra memoratus est, nempe quod foliis *Oryza cocta* aliquando involvatur ob gratum quasi odorem. Flores etiam aliquando in Sajor coquuntur.

Præter *Globbam silvestrem* in Orientali Celebis ora, præsertim in regione Tambucco quatuor vel quinque inveniuntur species, quæ in hisce regionibus exoticæ sunt, primo nempe præcedens *Globba silvestris major*, quam *Osinibo* vocant, forte a nostra nil differt, ac cujus tenero corde seu *Palmyta* ad Sajor utuntur & coquunt. Secundo *Pana* in præcedenti Capite descripta. Tertio. *Sekala*, quæ minor est *Osinibo*, sed crassiora & glabriora gerit folia.

Ejus *Hypophytum* parvum est, uti in *Globba durion mera*, sed nil profert nisi rubentes flores, qui frustra decidunt ac pereunt, contra ejus tenerum *Robong* seu tuber caudicis edule est Sajor, quod coquitur. Quarto. *Sulica* est *Globba repens*, atque hic & illic caules profert, qui folia gerunt instar *Ganda fuli*, sed glabriora.

Deze gelyken na 't *Folium mensarium*, drie voeten lang, ruim twee dwersbanden breed, beneden met een dikke ronde zenuwe, dewelke tegen het blad schynt aan te leggen, en boven een smalle geite maakt, voorts is het dun, glad, met veele parallele dwers adertjes doorregen, dewelke by de kanten na vooren toe krom loopen, aan de bovenste zyde des blads met subtiële ruggetjes, beneden subtiële voorens makende, langs dewelke het blad ook ligt scheurt, gelyk een *Pisang-blad*.

Het opperste van den stam eindigt in een andere steel, ruim drie spannen lang, en een schaft dik, in leden verdeelt, waar van ieder knopje een smal blaadje heeft, als een schuitje geformeert, met het bol na boven gekeert, van verwe donker-rood.

De agterste schuitjes zyn leeg, in de rift vindt men een plat schepzel, twee leden van een vinger lang, beneden effen, boven ruig of schubagtig, en voor aan met een gedaante van een rode bloem, dog niet wyd geopent, aan 't agterste van dit schubagtige gewas groeit de rechte vrugt enkel, of zelden twee by malkander, en overeind staande, in de grootte van een *Duiwen-ei*, zomtyt wat driezydig, roodagtig, en met een kromme en geslootene bloem boven op, dewelke nooit afvalt.

Onder de buitenste weeke schellen vindt men een klomp van drie deelen gemaakt, een ieder van zwarte korrels als *Globbas* t'zamen gezet, met een droog, smeërig, en geelagtig merg behangen, onlieffelyk van smaak.

Naam. In 't Latyn *Globba silvestris major*, five *Galanga mas*; in 't Maleis *Globba utan besaar*, of *Lancquas lacki lacki*. De Amboinezen confundeeren 't met het voorgaande, en noemen 't *Annipa waccan* 't groote: een naam gemeen met *Bangle Malacca*; in 't Javaans *Pacolang*; op 't Macassaars *Catimban*, gemeen met de voorgaande *Globba uviformis*.

Plaats. Het wast aan de randen van de ligte bossen, en aan de voet van 't voorste gebergte, zoo veel in Amboina als op Celebes.

Gebruik. Hier van is niets bekend, dan dat men de bladeren neemt, die nog heel en ongescheurt zyn, over 't vuur warm maakt, dat ze lynig werden, en daar in de gekookte ryst propt, in de gedaante van langwerpige kusjens, dewelke men *Pali pali* noemt, gelyk men ze te koop brengt.

II. *Globba silvestris minor*, five *Florida*, komt in wasdom met de voorgaande meest overeen, behalven dat de bladeren wat ydelier staan, en smalder zyn, de gemeene *Globba* gelyk, dog agter spitser toevallende, en dierbalven met het smalbladige *Folium mensarium* overeen komende, in 't Amboins *Rihut* genaamt. Den hoofdsteel loopt nog verder uit, twee of drie voeten lang, en zonder bladeren. Hier aan staan veele langagtige bloemen, schuins boven malkander, op de manier van *Hyacinten*, gemaakt van veele blaadjes, die wat verwert en gekrult staan, van couleur ros, geel, en wit.

Het draagt geene vrugten, zoo veel my bekend is, nog by de bloeme nog uit de wortel. Men vindt het weinig in eenzame bossen. Het onderste deel van deze stam aan de groote soorte, is zoo styf, dat men 't voor wandelstokken gebruiken kan, maar het bovenste deel, inzonderheid aan de jonge stammen, heeft een week en wit bert gelyk een *Palmiet*, 't welk schier alle de Inwoonders tot Sajor gebruiken, maar by onze Amboinesen is ze onbekent.

Ik heb 't *Globba silvestris florida* genaamt, dewyl het niets dan rare bloemen voortbrengt. Het heeft geen gebruik, behalven die boven is gezegt, dat men in de bladeren zomtyt den gekookten ryst wind om eenigen goeden geur wille. De bloemen werden ook zomwylen tot Sajor gekookt.

Bevalven de voornoemde *Globba silvestris*, heeft men op de Oostkust van Celebes, inzonderheid in 't district van Tombuco nog vier of vyf soorten, dewelke in deze Landen vreemd zyn, namentlyk eerst de voornoemde groote *Globba silvestris*, dewelke zy *Osinibo* noemen, mischien van de onze niets verscbillende, en waar van zy het jonge bert of *Palmyt* tot kook Sajor gebruiken. 2. *Pana* in 't voorgaande Hoofdstuk beschreeven. 3. *Sekala* is wat kleinder dan *Osinibo*, maar heeft dikker en gladder bladeren.

Zyn *Hypophyton* is klein, gelyk aan *Globba durion mera*, maar brengt niets voort dan roodagtige bloemen, dewelke voor niet met al vergaen, daar en tegen is het jonge *Robong* van den struik een kook Sajor. 4. *Sulica* is een kruipende *Globba*, brengt hier en daar steelen voort met bladeren als *Ganda fuli*, dog gladder.

In peculiari caule vagina excrefcit, tres ac tres cum dimidio pedes alta, ex hac flos provenit ex purpureo rubens colore, minor *Taratti*, in ejus centro multi excrefcunt fructus infar *viridis Globba durionis*, fed oblongiores, qui interne continent grana dulcia & edulia, circa pagos crefcit. Quinto. *Pada kanka*, minor & repens *Globba* eft, paulo altior *Lampujang*, vaga gerens folia, illis *Lampujang* quoque fimilia, fed quum tenera, parum lanuginofa funt.

Supra folia longum gerit racemum, in quo rubentes flores in vaginis fupra fefe invicem locantur, uti in *Globba nofttra utan*, poft eos rotundæ fequuntur bacca, minores *Uvis*, intus repletæ fimilibus granis, uti in cunctis *Globbis*, faporis fatui ac dulcis, quæ edi poffunt, & in cunctis conceduntur morbis, in paludofis crefcit locis, & magnum ibi occupat fpatium, unde & *Globba repens*, & *Globba maraja* vocari poteft, in regione *Maccaffarenfi* & *Boegenfi* quoque nota eft. Sexto. *Globba fubterranea*, foliis ac caudicis magnitudine cum nofttra *Globba durioen* convenit, fupra terram nil proferens nifi folia & caules, fed fub terra tria quatuorve minora reperiuntur tubera, coadunata, magnitudine *Globba durioen*, externe glabra & albicantia, interne fimili granulofa carne repleta, quæ faporis eft fatui & edulis, in anterioribus reperitur montibus, ubi folum lapillis mixtum eft, fi locus talis mundatur circa hortos.

Notandum eft, *Catimban* apud *Maccaffarenfes* commune effe nomen omnium filveftrium *Globbarum*, exempli gratia major filveftis *Globba* ipfis proprie dicitur *Catimban befaar*, & tantummodo *Catimban*. *Globba durioen* ipfis vocatur *Catimban durioen*, *Globba uviformis* dicitur *Catimban kitsjil*, fed proprie *Ladja loboe*, feu *Lanquas globba*, quum mixtam habet formam & qualitatem *Lanquas Malaccæ* & *Globbae*. Hæc copiofe crefcit in *Boetona*, & circa *Bantynam* in *Celebis* parte *Zephyrea*. Ejus radices parum aromaticæ funt, ipfarumque decoctum adhibetur contra alvi fluxus albos & rubros.

Sic itaque jam luxuriosas enumeravimus *Globbae* varietates, quarum una nempe fructus profert fub terra, fecunda mox fupra eam, tertia ex ventre feu caudicis medio, quarta in caudicis vertice, quinta nil nifi flores gerens, fexta peculiari in caule ingentem formans florem, atque in eo multos fructus, ac porro omnes hæc fpecies cum *Galanga* & *Cardamomo* ita permifcentur, ut varias hic non defcriptas infuper formant fpecies ac varietates.

Tabula Sexagesima fecunda

Globbam filveftrem majorem exhibet, ob altitudinem diffeftam, cum ejus laterali planta juniore.

Tabula Sexagesima tertia

Globbam filveftrem minorem denotat, ob altitudinem diffeftam, cum ejus racemo ex fpatha florifero A, & fructifero feperato B.

Op een byzonderen steel komt een fchede, drie en drie en een halve voeten hoog, hier uit werd een purper roode bloeme, kleinder dan *Taratti*, in 't midden derzelver groejen veele vrugten, gelyk groene *Globbas durioen*, dog langwerpiger, binnen met zoete eetbare korrels, 't groeit omtrent de *Negoryen*. 5. *Pada kanka* is een kleine en kruipende *Globba*, wat hooger dan *Lampujang*, met ydele bladeren, die van *Lampujang* ook eenigzints gelyk, dog de jonge zyn wat wolagtig.

Boven de bladeren draagt het een langeren tros, daar aan roodagtige bloemen in laadjes boven malkander ftaan, gelyk aan onze *Globba utan*. Na dezelve volgen ronde beziën kleinder dan *Druiven*, binnen gevult met diergelyke korrels als alle *Globas*, lafzoet van fmaak, bekwaam tot eeten, en een geoorloofde ververzeng in alderbande ziekte, het groeit in moerassige plaatzen, en beftaat een groote plaats, daarom mag men het *Globba repens* of *Globba maraja* noemen; in 't *Maccaffaarfje* en *Boegiffje* diftrict is 't mede bekend. 6. *Globba fubterranea*, is aan bladeren en hoogte des ftams ons *Globba durioen* gelyk, boven de aarde niets dragende dan steelen en bladeren, maar onder de aarde vindt men drie en vier knollen by malkanderen, in de grootte van *Globba durioen*, van buiten effen, en witagtig, binnen met diergelyke korrelig vlees vervult, 't welk laf van fmaak en eetbaar is, men vindt het in 't voorfte gebergte, daar 't wat kraalfteenig is, als men die plaats fchoon maakt om de tuinen.

N. B. 't Staat te merken, dat *Catimban* by de *Maccaffaren* een gemeene naam is van alderbande wilde *Globbas*, by exempel. De groote wilde *Globbas* noemen ze eigentlyk *Catimban befaar*, en flegts *Catimban*. De *Globba durioen* biet *Catimban durioen*, de *Globba uviformis* beet *Catimban kitsjil*, maar eigentlyk *Ladja loboe*, of *Lanquas globba*, dewyl 't een gemengde faizoen, en eigenschap beeft van *Lanquas Malacca*, en *Globba*. Dit groeit veel op *Boeton*, en omtrent *Bantyn* op *Celebes Zuidzyde*. Zyn wortelen zyn wat fpeceryagtig, en haar Decoctum werd gebruikt tegens witte en roode buikloop.

Zoo hebben wy dan nu verftoont de weelderige veranderingen van de *Globba*, te weten, dat de eene haar vrugten onder de aarde voort brengt, de tweede kort boven de aarde, de derde uit den buik, of midden des ftams, de vierde boven op den top van den ftam, de vyfde niets dan bloemen dragende, de fefde op een byzonderen steel een groote bloem, en daar in veele vrugten, en dan loopen alle deze zoorten met de *Galanga*, en *Cardamom* zoo door malkanderen, dat ze nog verfcheide hier niet befchrevene zoorten maken.

De twee en Sestigfte Plaat

Verftoont de groote wilde *Globba*, om zyn hoogte doorgesneeden, en een jong plantje aan de zyde gefteft.

De drie en Sestigfte Plaat

Verftoont de kleine wilde *Globba*, om deszelfs hoogte doorgesneeden, met deszelfs bloemdragende tros A, uit de fchede, en de vrugtdragende tros B afzonderlyk.

